

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXI

BELGRADE
1990

BALCANICA XXI, Beograd 1990, 1—411.

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ
ETUDES ET ARTICLES

Bogdan BRUKNER
Historical Institute
Novi Sad

UDK 903(497.1)''636
Original Scholarly Work

EARLY COPPER AGE AND THE BEGINNING OF THE
MIDDLE COPPER AGE IN YUGOSLAVIA*

In order to sort out easily the particular chronological stages of the early Eneolithic and the beginning of the middle Eneolithic in Yugoslavia, as to lay down precisely the distribution area of certain eneolithic groups, we point to the following: the early Eneolithic and the beginning of the middle Eneolithic in Yugoslavia can be traced in the South Pannonia- and Danube area (Tasić 1982, 71—72; Brukner 1983, 16—26), Morava — North Vardar — South Macedonia (Tasić 1979, 87—114; Brukner 1985, 1—14; Tasić 1990), Middle Balkan (Tasić 1989), Pre-Alpine and Alpine region (Dimitrijević 1979, 137—181; Budja 1983, 73—83) and Adriatic coast (Tasić 1989; Govedarica 1990, 177—199). However we should not accept these above mentioned regions as culturally strictly isolated areas with autonomous developments and with permanently defined borders (FIG. 1.). In the contrary, in certain development phases the boundaries are changing and do even surpass the certain geographical and cultural areas within Yugoslavia. The Yugoslavian territory is specially interesting because one can trace the boundaries between the Middle European, Balkan and West Mediterranean cultural complex.

The establishment of the chronological timespan and civilization characteristics of the Eneolithic in Yugoslavia begins in the early Eneolithic. This is a period which only in the last few years has received a clear chronological and cultural frame (Brukner 1983, 25; Tasić 1989a, 128—131).

* A similar paper was held on the International Congress "L'etat del rame in Europa", Viareggio, Italy, 1987.

Because this is a period in which the late Neolithic traditions continue and new tendencies begin which are connected with the exploration of copper, the question of terminological interpretation is not agreed with. This makes the problem still more difficult, because the earliest copper mining and the fabrication of the earliest copper ware can be traced only within the Vinča culture (Jovanović 1988, 69—79), except in one single case (Chernych 1978). As known, comprises the genesis of the Vinča culture the middle and late phase of the Neolithic and the beginning of the Eneolithic. Because of social and economical interaction in the Vinča settlements, several authors put the Vinča culture into the neolithic period (Garašanin 1979, 198). Other authors take the copper mining and smelting as proof that the Vinča group at the end of their life-span belongs to the early Eneolithic (Jovanović 1979, 29—34). Whereas for the first group the deciding proof that the Vinča group belongs to the Neolithic is agriculture (Benac 1964, 160) the other authors believe that at the end of the Vinča culture the process of eneolithisation has begun and that the Vinča group in its endphase belong to the early Eneolithic (Brukner 1977, 12).

*Transition Period from the Late Neolithic to the Early
Eneolithic/Early Eneolithic*

The earliest beginnings of the older Eneolithic (begin of eneolithisation) can be observed in the eastern parts of the Central Balkan region (East Serbia) within the Vinča group. On the locality of Rudna Glava the earliest beginning of copper exploration has been discovered. This site should be dated into the Vinča-B2-C or Vinča-Pločnik I—IIa phase (Jovanović 1980, 159, 163). This time actually belong to the transition period from for copper mining from Yarmovac in West-Serbia most probably belong also to the early eneolithic mining (Jovanović 1976, 155). One can consider the copper mine at Rudna Glava as the chronologically oldest of its kind in Europe and may be in the world (Shepherd 1980, 1987). Comparing the finds at Rudna Glava and the finds from the copper mine near Stara Zagora in South Bulgaria (Ai Bunar) which belong to the Gumelnita-Karanovo VI cultural horizon (Černych 1978, 124) or late Eneolithic (Sheperd 1980, 189) with the rich gold and copper finds from Varna cemetery (Ivanov 1978) we come to this very important conclusion. In South-east Europe we can trace the establishments of autochthonous mining centres and first communities with almost proto-urban social hierarchy from the end of the 5th to the 4th millennium. As mentioned above the earliest copper exploitation and smelting appears in the Vinča group at the beginning of the

Vinča-Pločnik phase. At the very beginning of the copper age the Vinča group includes South-Panonia-Danubian region, Morava valley including Kosovo region and part of the Central Balkan/north-east of Bosnia (Garašanin 1984, 58).

During the time of the Vinča C-D1 phase, which strictly speaking covers the time from the end of the Neolithic to the end of the early Eneolithic, we can follow a trend of general prosperity in the settlements (Chapman 1981, 137; Srejović 1984, 51—52).

The Yugoslav investigators of the Vinča culture group M. Vasić (Vasić 1932, 1936), M. Garašanin (Garašanin 1979), B. Jovanović (Jovanović 1982), D. Srejović (Srejović 1963), N. Tasić (Tasić 1989), and others (Chapman 1981; Tringham-Krstić; McPherron-Srejović 1988) confirm that within the Vinča culture settlements were mostly built on multi-stratified, so-called Tell mounds and that they were also constructed mono-stratified and in hilly regions on top of hills. To explore housing and housemodels of the Vinča group it is important to find out the causes for expansion of a village. The excavation at the site of Vinča near Belgrade shows that the artefacts of the settlement had been distributed over an area of ca. 6 ha. (Chapman 1981, 45). On the Gomolava by the river Sava the finds were dispersed on over 5000 square meters (Brukner 1988, 20). This site has for us a special meaning, because the whole area of the preserved settlement up to the periphery has been explored. The Vinča cultural settlement in Opovo covers approximately ca. 5 ha. (Tringham-Brukner-Voytek 1985, 425). The area of settlement of the villages near Obrež an Jakovo consists of between 1 and 4 ha. (Brukner 1987, 34). It has proved that in the late Neolithic and in the early Eneolithic people tried to achieve a rational use of the places on which houses were built and the harmonious conformity of the living place with other necessities. Most datas about living places and institutions are obtained from the villages of the Vinča culture of the Pannonian-Danubian and Morava area (Ružić-Pavlović 1988, 48—124).

There is a clear difference between the types of houses of the late Neolithic and the early Eneolithic which shows that there are close connections between social circumstances and buildings. On Gomolava during the late Vinča B2-Vinča C phase the houses were long and wide, ranging from 4-8×10—16 meters (BRUKNER 1988, 23). In Banjica near Belgrade the houses were 8×5 — 5×16 meters (Todorović-Cermanović, 1961, 14, 76). The dimensions of these houses and the distribution of the rooms show that these villages were very likely settled by agriculturalists in which large families were predominant.

The changes in the planing of villages in the early Eneolithic are best to be observed in the Vinča group. The houses on Gomolava are during the early Eneolithic generally narrower and shorter than in the previous period. Their sizes lie by cca. $4,3-5,2 \times 7,5-8,3$ meters (Brukner 1988, 25). Generally there are three rooms which are very functional for living conditions in the new clan organization scheme. Only small families live now in the houses. The results of Todorović are very similar to these on Gomolava. In Banjica he has laid open al almost perfect preserved house of 5×11 meters (Todorović, 1977, 14). In Kormadin there are two houses of $4,70 \times 6,70$ meters (Jovanović-Glišić 1960, 113, 142). Other examples are the houses in Vinča from the youngest building horizon. One house of 6×14 meters was found in the depth od 3,62 meters (Vasić 1932, 13, Big. 15) and another one of almost $4 \times 6,5$ meters in the depth of 1,55 meters (Vasić, 1932, 11, Fig. 7). In Opovo near Pančevo a small and narrow house of $5,5 \times 8$ meters was found, which belongs to the Vinča D1 phase (Tringham-Brukner-Voytek 1985, 430). There are numerous other examples which confirm that within the settlements of the late Vinča group small houses were generally built. The rooms differ now also within the village. These differences mark the beginning of a stratified society.

About the interior of these houses we know very little and therefore it is specially interesting to mention that a yougoslav/ /american team has, in summer 1987, found a piece of textil made of flax on the floor of one of the houses of the Vinča C phase in Opovo (FIG. 2.). Besides the ruins of that same house a piece of painted wall was discovered. On the white background there is a clear triangled red ornament (FIG. 3.). Up to now such findings are very rare in the Vinča culture (Garašanin 1979, 158). The piece of textil should be the oldest in South-Pannonia and the Central Balkan area (Hundt 1987).

Because movable objects in general are very well described and published I shall just shortly mention the most important finds. Special values are given to the copper objects. Especially important is one object found in grave no. 12 on Gomolava, which possibly can be put into the Vinča D2 phase (Brukner 1988, Abb. 4, 27). It is this a copper bracelet, which helps greatly to date the whole necropole into the early Eneolithic. Copper beads were found in early Eneolithic building horizons in Vinča, Divostin, Gomolava. Copper implements were discovered in Gornja Tuzla and near Stapari, as well as on Gomolava (Jovanović 1979, 33—34; Brukner 1977, Fig. I, no. 1—5). All these objects and other indications belong into the Vinča C-D phase and they cover the time from the early Eneolithic to the first half of the middle Eneolithic. As important proof of the fact that the

Vinča culture belongs into the early Eneolithic are probably the four hoards with copper tools from Pločnik in Serbia (Jovanović 1979, 34).

What separates the Vinča culture from other cultures of the same time, is the fact that a great number of anthropomorphical and zoomorphical statuettes are found. In the early Eneolithic the quality of workmanship, as well as the quantity of statuettes drop drastically. Stylistically these figures are schematized, that means they are flat shaped with a so-called bird face (Garašanin 1979, 177—180). One could say that the Vinča group is the only one in the early Eneolithic in Yugoslavia in which prehistoric people use figurines to solve abstract questions in their interaction with the environment. In the pottery industry are dominant the various rough and finely polished black or grey vessels which are usually provided with cancelled ornaments. In the early Eneolithic less and less tools of stone and flint are used (Garašanin 1979, 175). All this shows us that in the early Eneolithic the general decline of the Vinča group has began.

In other parts of Yugoslavia are the neolithic traditions still very strong while in the South-Pannonia-Danube area and the Morava valley early eneolithic conditions already prevail (FIG. 1). This paper is specially concentrated on eneolithic cultures, therefore I shall only briefly mention some neolithic cultures. In the western part of the South-Pannonian-Danube region the Sopot group (Sopot III phase) is lasting during the late Neolithic. One gets the impression that the Sopot group, according to their civilization characteristics stands on a lower cultural development phase than the Vinča group. Perhaps one reason for this fact are the ecological, geographical circumstances. Not only one example shows that in the Sopot II and III phase small tell settlements were built, mostly in swamps or partly flooded areas (Dimitrijević 1979, 270). This lower level of cultural development can be observed in the typology of the pottery. Copper ware was not found and antropomorphical figurines are very seldom (Dimitrijević 1979, 273—297). However in the hungarian part of the Pannonian plain copper objects were found in the Tisza-Herpály-Csőszhalom and Lengyel settlements (Kalicz 1970, 51; Kalicz-Raczky 1987, 20—21). Despite these several findings of copper objects, the Tisza-Herpály-Csőszhalom and Lengyel groups stay in their structures neolithic (Kutzián-Bognar 1963, 506—508). For the Alpine region we have no information about the eneolithisation process and for the beginning of the Early Eneolithic. In the Pre-Alpine region (north-west part of Croatia) one can only draw parallels chronologically between the Brezovljani variant of the Sopot cultural group (Sopot II/III) and the very early

Eneolithic in the Pannonia-Danube zone. In these regions the neolithic traditions are very strong and long lasting (Dimitrijević 1979a, 168).

In the middle part of the Central Balkan we can follow the Butmir III phase in the transition period from the Neolithic to the Eneolithic. The settlement pattern and the whole material culture still belongs to the neolithic way of life. As an example according to Benac, can be mentioned the developments of large settlements in this area at the end of the Neolithic, such as Obre II which covered an area of 19 000 to 21 000 square meters (BENAC 1979, 413—423). Through the stylistical analysis of the anthropomorphical statuettes, we can make a conclusion that the terracots have not been made under the influence of the Vinča group (Benac 1979, 443). The typology of the pottery show close connection with the late neolithic cultures of the adriatic coast (Benac 1979, 452; Batović 1979, 621).

At the end of the Neolithic and on the beginning of the Eneolithic the Hvar III phase endures on the Adriatic coast. One can follow the territory of this group along the adriatic coast. In the last few years rather much research has been done about this group, so that good information exists about the material and cultural characteristics (Dimitrijević 1979, 574—633). The fact that people lived in caves, subterranean, oval and rectangular huts: Danilo, Lisičići, Smilčići and Bribir (Batović 1979, 579—582) gives proof that the neolithic populations on the dalmatic coast lived on a more primitiv level than the people in the Pannonian-Danube and Central Balkan regions. The ornamented ware shows the continuance of the neolithic traditions. The stone implement industry and other movable materials complete the picture of neolithic traditions of the Hvar III phase (Batović, 1979, 574; 607). The economical basis of this group depends less on farming and more on cattle breeding and fishing on the coast and on the islands and on hunting in the inland mountains (Batović 1979, 607—611).

Batović stresses the connections of the Hvar culture with the italian late Neolithic. He proposes that the Hvar III phase corresponds to the Diana phase in southern Italy, Ripoli III phase (Atiggio di Fabriano I) in middle Italy and Rivoli Castelnovo in northern Italy (Batović 1979, 630). We propose the general synchronical relationship from the end of the Neolithic to the end of the early Eneolithic: Vinča C-D1 — and of Tisza-Herpály-Csőszhalom — Sopot III — Lengyel (Zengővárkony) — Butmir III — Hvar III. The chronological sequences cover the time from approximately 4900 to approximately 4600 CalBC according to C 14 dates from Gomolava (Waterbolk 1988, 120).

EARLY COPPER AGE IN YUGOSLAVIA

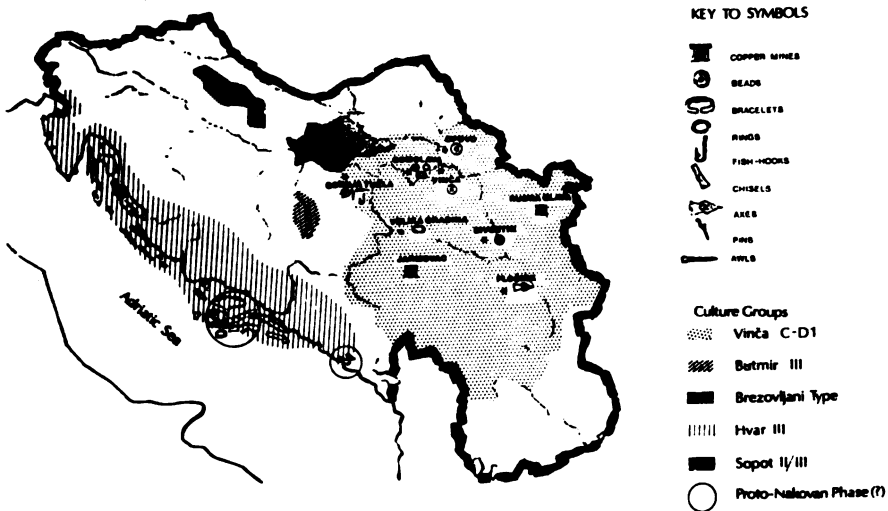

Figure 1. Geographical distribution of Late Neolithic and Early Eneolithic culture groups in Yugoslavia

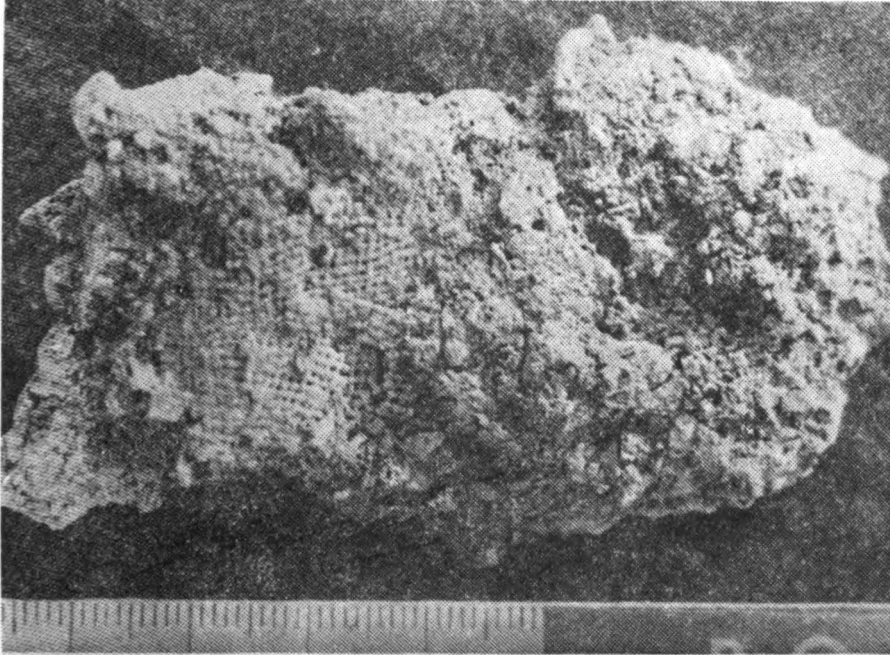

Figure 2. Opovo. Piece of flax textile, older building horizon (Vinča—Platnik C-I phase)

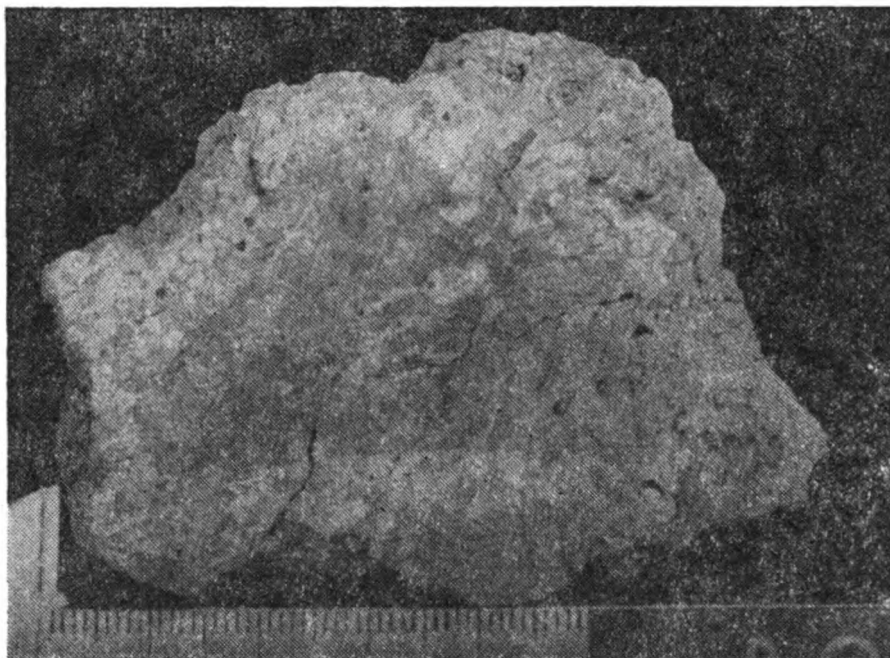

Figure 3. Opovo. Piece of painted wall, older building horizon (Vinča—
—Pločnik C-1 phase)

РАНИ ЕНЕОЛИТ И ПОЧЕТАК СРЕДЊЕГ ЕНЕОЛИТА У ЈУГОСЛАВИЈИ

Резиме

Рани енеолит и почетак средњег енеолита најјасније се издвајају у подунавском простору и у јужној Панонији, у долини Мораве и северно од Скопља, јужној Македонији, средњем Балкану (Босна и Херцеговина), пред-алпском и алпском простору.

Најранији почети старијег енеолита (почетак енеолитизације) прате се у источним деловима Централног Балкана, у оквиру винчанске групе. Значајан доказ ране енеолитизације јесте рудник бакра на Рудној Глави који се датије на прелаз из тзв. старије у млаву фазу винчанске културне групе.

Енеолитизација у винчанској групи обухвата, строго узевши рани енеолит и почетак позног енеолита, односно Винча Ц—Д фазе. Баркарни налази су релативно чести — углавном се ради о накиту.

Процес енеолитизације можемо да претпоставимо и у позним фазама потиске и Херпаљу-Чошхалом групама источне Мађарске. Међутим, на просторима западно од винчанске групе, у сопотској групи и даље на запад у пред-алпском и алпском простору, за сада, немамо трагове ране фазе енеолитизације (Брезовљани тип). У Босни (бутмирска група) и у Далмацији (хварска група) за сада не постоје подаци о раној енеолитизацији, односно о употреби бакра у време винчанско-плочничке фазе.

REFERENCES

- Batović 1979. *Jadranska zona*, Praistorija jugoslovenskih zemalja II, neolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Benac 1979. *Prelazna zona*, Praistorija jugoslovenskih zemalja II, neolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Brukner 1983. *Zum Problem der Auflösung der Frühäneolitischen Kulturen in Südostpannonien*, AI XX—XXI, Beograd 1980—1981 (1983).
- Brukner 1985. *Die Vinča-Gruppe und ihr Verhältnis zu den Spätneolithischen Kulturen in Nord-Ost-Griechenland*, AI XXII—XXIII, Beograd 1982—1983 (1985).
- Brukner 1987. *A contribution to the Investigation of Connections and Relationships among the Populations of Southeast Panonnia, the Central Part of the North Balkans and the Area North of the Black Sea between 4000—3000 B. C.*, RVM, sv. 30, Novi Sad 1986—1987 (1987).
- Brukner 1988. *Die Siedlung der Vinča-Gruppe auf Gomolava (die Wohnschicht des Spätneolithikum und Frühäneolithikums — (Gomolava Ia, Gomolava Ib) und der Wohn-horizont des Aneolithischen Humus (Gomolava II), Gomolava, Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas*, Internationales Symposium, Ruma 1986, Novi Sad 1988.
- Budja 1983. *Tri desetletja razvoja teorij o poznem neolitu in eneolitu severozahodne Jugoslavije*, Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji XI, Ljubljana 1983.
- Chapman 1981. *The Vinča culture of South-East Europe*, BAR International Series 117 (i) 1981.
- Černych 1978. *Gornoe delo i metalurgija v drevnejšej Bolgarii*, Sofija.
- Dimitrijević 1979. *Sjeverna zona*, Praistorija jugoslovenskih zemalja II, neolitsko doba 1979.
- Dimitrijević 1979. *Lasinjska kultura*, Praistorija jugoslovenskih zemalja, III, eneolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Garašanin 1979. *Centralnobalkanska zona*, Praistorija jugoslovenskih zemalja II, neolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Garašanin 1984. *Vinča i vinčanska kultura u neolitu jugoistočne Evrope*, Vinča u praistoriji i srednjem veku, Galerija srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1984.
- Govedarica 1990. *Rano bronzano doba na području Jadrana*, Centar za balkanološka ispitivanja knj. 7, Izdanje ANBiH, Sarajevo 1990.
- Hundt 1987. *Letter from Professor Dr. H.-J. Hundt from 20. 11. 87 (87/1791)*.
- Ivanov 1978. *Treasures of the Varna-Chalcolith Necropolis*, Sofia 1978.
- Jovanović—Glišić 1960. *Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova*, Starinar n. s. XI, Beograd 1960.
- Jovanović 1976. *Rudna Glava — ein Kupferbergwerk des frühen Eneolithikum in Ost Serbien*, Der Anschnitt, 5. 28. Jahrgangn, 1976.
- Jovanović 1979. *Rudarstvo i metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*, Praistorija jugoslovenskih zemalja III. eneolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Jovanović 1980. *The Origins of Copper Mining in Europe*, Scientific American, vol. 242, № 5, 1980.
- Jovanović 1982. *Rudna Glava, najstarije rudarstvo bakra na Centralnom Balkanu*, Beograd 1982.
- Jovanović 1988. *Early Metallurgy in Yugoslavia, The Beginning of the use metals and alloys*, Paper from the Second International Con-

- ference on the Beginning of the Use of Metals and Alloys, Zhengzhou, China 1986, Cambridge, Massachusetts — London 1988.
- Kalicz 1970. *Clay Gods*, Budapest 1970.
- Kalicz—Raczky 1987. *The Late Neolithic of the Tisza region: A survey of recent archaeological research*, The Late Neolithic of the Tisza Region, Budapest—Szolnok 1987.
- Kutzián—Bognar 1963. *The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, AH XLII, Budapest 1963.
- Mc Pherron, Srejiović 1988. *Division and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburgh 1988.
- Ružić—Pavlović 1988. *Neolithic Sites in Serbia Explored in the Period 1968—1988*, The Neolithic of Serbia, Centre of Archaeological Research, Faculty of Philosophy, Belgrade 1988.
- Shepherd 1980. *Prehistoric Mining and Allied Industries*, Academic Press, London—New York—Toronto—Sidney 1980.
- Srejiović 1963. *Versuch einer historischen Wertung der Vinča-Gruppe*, AI VI, Beograd 1963.
- Srejiović 1984. *Umetnost i religija*, Vinča u praistoriji i srednjem veku, Galerija srpske akademije nauka i umetnosti, Beograd 1984.
- Tasić N. 1979. *Bubanj—Salcuta—Krivodol kompleks*, Praistorija jugoslavenskih zemalja III, eneolitsko doba, Sarajevo 1979.
- Tasić N. 1982. *Relativchronologische Verhältnisse äneolithischer Kulturen im jugoslawischen Donaunraum*, Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell' eta del Bronzo in Europa, Lazise—Verona 8—12 aprile 1980, Verona 1982.
- Tasić N. 1989. *Karanovo V—VI und das Äneolithikum des östlichen Teils von Jugoslawien*, Symposium »Teil Karanowo und das Balkan Neolithikum«, Salzburg 1989.
- Tasić N. 1989. *Äneolitische Kulturen zwischen dem Adriatischen Meer und dem Morawa—Wardar Tahl*, Zbornik radova sa naučnog skupa »Paleobalkanska plemena između Jadranskog i Crnog mora« Simposium Niš—Blagojevggrad 1989. — u štampi.
- Tasić N. 1990. *Veze Podunavlja i Pelagonije u eneolitskom periodu*, Balcanica XXI, Beograd 1990. — u štampi.
- Todorović—Cermanović 1961. *Banjica, naselje vinčanske grupe*, Beograd 1961.
- Todorović 1981. *A Recently Discovered House in the Neolithic Settlement of Banjica in Belgrade*, AI XVIII, Beograd 1977 (1981).
- Tringham—Brukner—Voytek 1985. *The Opovo Project: a Study of Socio-economic Change in the Balcan Neolithic*, J.F.A., 12, 1985.
- Tringham—Krstić. *Selevac: A Neolithic Village in Yugoslavia* — in print.
- Vasić 1932. *Praistorijska Vinča I*, Beograd 1932.
- Vasić 1936. *Praistorijska Vinča II—IV*, Beograd 1936.
- Waterbolk 1988. *C¹⁴ Datierungen von Gomolava*, Gomolava Chronologie und Stratigraphie der Vorgeschichtlichen und Antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Internationales Symposium, Ruma 1986, Novi Sad 1988.

ABBREVIATIONS

- AI Archaeologia Iugoslavica, Beograd
 BAR British Archaeological Reports, Oxford
 J.F.A. Journal of Field Archaeology
 RVM Rad Vojvodanskih Muzeja, Novi Sad

Никола ТАСИЋ
Балканолошки институт САНУ
Београд

ВЕЗЕ ПОДУНАВЉА И ПЕЛАГОНИЈЕ У ЕНЕОЛИТСКОМ ПЕРИОДУ

Интересовање за истраживања културних и хронолошких односа између стилова, група и култура у Подунављу, Источној Србији и оних које су се развијале на југу, у Повадарју, Пелагонији па и јужније све до Тесалије и егејске обале, није ново у археолошкој литератури. Оно је, бар када се тиче раних праисторијских култура, мотивисано жељом за добијање чвршћих ослонаца у решавању хронолошких проблема, јер се сматра да су подаци на југу сигурнији већ самом чињеницом да је реч о областима са вишим степеном културноисторијског развоја. Међутим, културно јединство ових, па чак и ужих регија није током неолитског и енеолитског периода било увек такво да би пружало поуздане податке у том правцу. У неолиту, у време сликане керамике (старчевачког комплекса) то јединство огледало се на целом подручју од Подунавља до налазишта у Повардарју. У винчанској култури јединство се прекида и граница се повлачи према северу до Косова и Јужне Мораве. У енеолиту, везе поново оживљавају тако да се већим делом овог периода могу утврдити прецизни релативно хронолошки односи култура од јужних Карпата на северу до Пелагоније на југу и даље све до егејске Македоније, јужне Тракије и Тесалије. Крајем енеолита везе се поново тање, да би се са косточлачком и вучедолском културом у Подунављу потпуно прекинуле. Први, не баш тако краткотрајан период у енеолиту, у коме су постојали блиски односи између култура севера и југа, био је нарочито у новије време предмет интересовања већег броја истраживача понекад и са различитих полазних позиција. Ми ћемо их овде само поменути и прокоментарисати како бисмо добили могућност ширег увида у појаве које карактеришу једно изразито динамично време у праисторијском периоду у коме се одвијају шири покрети племена и народа, померање култура, гашење старих центара и стварање нових.

Појава тзв. Шнур (Schnur) керамике на простору од Подунавља до Пелагоније и даље до средње Грчке је први значајан елеменат којим се бавио већи број истраживача, почев од В. Милојчића, Р. Romana, М. Гарашанина преко Е. Hanschmann, Б. Јовановића до аутора овог рада.¹ На налазиштима у Пелагонији и Грчкој, како је то већ констатовано, ова појава је несумњиво страни елеменат а везује се за продор степских племена у првој половини енеолитског периода. На налазиштима у Пелагонији она је у једној својој варијанти (најчешће Winkelschnur технике) позната из Шупљевца и Црнобукија.² У Тесалији и егејској Македонији она се помиње са налазишта Argisa Magula, Pavkakia, Kozani, Dikili Tasch и других, и како је то утврдила Е. Hanschmann, могу се издвојити два хоризонта: старији из времена раног тесалског бронзаног доба (FTh I) и млађи који припада крају овог периода (FTh III).³ Посебно су значајни они добро стратифицирани подаци ране фазе из Argissa-Magule, Dikili Tasch-a, Kanalli Köprü (турски део Тракије) као и налази ове керамике из Шупљевца који се временски стављају око 2 500/2 400 године, док би млађи налази одговарали времену око 2 100 године пре н.е.⁴

Продор Schnur керамике према југу захватио је једним делом и наша налазишта у Србији. Позната посуда из Ковилова у источној Србији припада нешто млађем хоризонту (Sofofeni) као што је то случај и са фрагментима украшеним овим орнаментом из Злотске пећине или Кривеља.⁵ У Бугарској на налазишту Езеро ова керамика је нађена у већем броју и добро је стратиграфски одређена (Езеро VII—VI).⁶

Други податак, који се у литератури такође често наводи, односи се на један специфичан предмет од печене земље или злата који се помиње као лангер (Ancker). На њихову појаву на ширем простору од Карпата до Егеја указивао је већи број

¹ V. Milošević, *Zur Frage der Schnurkeramik in der Griechenland, Germania* 33, 1955, 151 i d.; P. Roman, *Schnurferzierte Keramik SO-Europas*, *Jahresschrift* 58, Halle 1977, 157 i d.; M. Garašanin, *Понтски и степски утицаји у доњем Подунављу и на Балкану на прелазу из неолита у метално доба*, Гласник Земаљског музеја (ГЗМ у даљем) XV—XVI, 1961, и. д.; Е. Hanschmann у: *Der Frühe und Beginnende mittlere Bronzezeit, Argissa-Magula* III, Бон 1976, 231 и д.; Б. Јовановић у: *Праисторија југословенских земаља*, Том III, Сарајево 1979, 414; Н. Тасић, *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита*, Београд 1983, 19 и д.

² М. Гарашанин—Д. Симоска, *Контролни ископувања на Шуплевец и некоји проблеми од групата Шуплевец—Бакарно гумно, Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 14 и д.

³ Е. Hanschmann, *Op. cit.*, 233.

⁴ *Ibid.*, 223 и д. Abb. 10 и 11.

⁵ В. Трбуховић—Л. Вуковић, *О хронолошком односу локалитета раног бронзаног доба у Неготинској Крајини*, *Старинар* XVII, 1967, 102, T. VI.

⁶ *Езеро, ранобронзано селиште*, (група аутора), Софија 1979, 409, T. 228.

стручњака почев од J. D. Evansa преко В. Милојчића, D. Berciu-a до једне веће студије посвећене овим предметима коју је урадио Н. J. Weisshaar.⁷ Налази из Salcuțe, Govore-Sat, Езера, затим из Злотске пећине, Кривеља и других налазишта припадају крају Salcuța, односно Coțofeni култури, на који начин се уклапају у исти хоризонт као и поменути налази Schnur керамике.⁸

Најзад, трећи елемент који је у литератури доста коришћен а који се сматра типичним примером степске културе јужно од Дунава, представља познати облик каменог скиптра. Његово несумњиво степско порекло доказано је путем аналогија са налазима из јужних области Совјетског Савеза (Терекли Мектеб близу Каспијског језера), затим из Украјине и Доњег Подунавља (Fedeleseni, Salcuța, Касимче). Налази јужно од Дунава припадају углавном ареалу источнобалканске графитиране керамике, заправо самом крају ових култура (Кјулевча—Шумен-Режево код Пловдива, Шуплевец у Пелагонији). У обимној литератури о овој врсти налаза (D. Berciu, М. Гарашанин, Б. Јовановић, V. Dumitrescu, Н. Тасић и др.)⁹ релативно је добро одређено место скиптара како у хронолошком погледу тако и у оквиру општих кретања култура у другој половини енеолитског периода на простору од јужноруских степа до северне Грчке. Скиптри се датирају између 2 300 и 2 100 (по D. Berciu)¹⁰ а повезују се са кретањем „степских пастира“, индоевропског становништва.

Ово су била три често помињана податка која говоре у прилог везама између култура Доњег Подунавља и оних које се развијају јужно од Дунава све до егејске обале. Међутим, за тему овог рада много су значајнији они мање репрезентативни примери, али типични, који говоре о чврстом културном јединству на простору од Олтеније до Пелагоније у енеолитском периоду. Треба указати на неке елементе материјалне културе који су од важности за разумевање ове проблематике: на типове насеља, на облик посуда, поклопаца, тегова и платике. Дакле, на оне елементе који су до сада мало коришћени при одређивању културних и хронолошких односа између Бу-

⁷ Н. J. Weisshaar, *Agäische Tonanker*, Mitteilungen des DAI (Ath. Abteilung) 95, Berlin 1980, 38 и цит. лит.

⁸ Н. Тасић, *Der Jugoslawische Donaauraum und Agäa im Eneolithikum*, Archaeologia Iugoslavica XIX, Beograd 1978 (1979), 4 и д.

⁹ О каменим скиптрима упореди основну литературу: D. Berciu, *A Zoomorphic "Sceptre" Discovered in the PR Bulgaria and its Cultural and Chronological Position*, Dacia VI, 1962, 397 i d. Fig. 1—3; М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, Београд 1973, 187 и д.; V. Dumitrescu, *Un sceptru de piatră în formă de cap de cal descoperit în Iugoslavia*, Studii si Cercetari de Istoria Veche XIII, 1, 1962, Н. Тодорова, *Камено-медната епоха в Блгаруја*, Софиа 1986, 224 и д. Рис 118—119. Н. Тасић, *Der jugoslawische Donaauraum und Agäa...*, 5 и д.

¹⁰ D. Berciu, *A Zoomorphic »Sceptre«...*, 408—409.

бањ-Salcuța културе у Подунављу, источној Србији и на Косову са једне и њој сродне Бакарно-Гумно-Шуплевец (или Црнобуки) културе у Пелагонији са друге стране.¹¹

1. Поред пећинских насеља у Олтенији и источној Србији, у Бубањ-Salcuța култури појављује се први пут тип, условно речено утврбених насеља. D. Berciu помиње да је насеље Piskul Kornișului код Salcuțe било „вештачки утврбено“.¹² Елементе утврђивања налазимо и на неким налазиштима у источној Србији. На пример, поред природно безбедног положаја налазишта код Кривеља на једино прилазној страни налазио се сухозид.¹³ Бубањ је такође налазиште које по својим природним одликама спада у утврбена насеља: у питању је стрм, доминантан, тешко приступачан брежуљак погодан за одбрану и осматрања, како истиче М. Гарашанин.¹⁴ Он је сличан положају насеља Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса као што су Окол Глава код Софије, Криводол код Враца, Скопско Кале у Македонији. Овде би требало додати још и два насеља која имају овакав карактер. То су Гадимље код Липљана на Косову за које Ј. Глишић сматра да је било утврбено ровом још у енеолитском времену и најзад Шуплевец у Пелагонији који припада истом типу насеља, као и поменута налазишта у Србији, Бугарској и Румунији.¹⁵ Наравно, у Пелагонији, сходно традицији још из неолитског периода, појављују се „Tell“ насеља (гумбе) што је карактеристика јужних области не само Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса већ и шире неолита и енеолита Тракије и егејске Македоније.

2. У керамици, посебно код облика судова, постоји читав низ истих или сличних форми које се често појављују на налазиштима у Подунављу али и у Македонији, посебно на пелагонијским насељима. Овде бисмо, из доста широког репертоара навели облик зделе са унутра повијеним ободом у разним варијантама (са дршкама или брадавицама на прелазу у доњи конус), затим здела са задебљалим ободом, пехара на

¹¹ За термин ове културе и за податке о њој упоредити: М. Гарашанин, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, 39. Bericht der RGK 1958, 118—120; М. Гарашанин—Д. Симоска, *Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 9 и д.; Д. Симоска—Б. Китаноски—Ј. Тодоровић, *Населбата Црнобуки, Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, 43 и д.

¹² D. Berciu, *Contributii la problemele neoliticului in Romina in lumina noilor cercetări*, Bucarest 1961, 564—565, Fig. 24.

¹³ Н. Тасић, *Насеља бакарног доба у источној Србији*, Зборник радова Музеја рударства и металургије 2, 1982, 23.

¹⁴ М. Гарашанин у: *Бубањ, Велика Хумска чука*, Каталог изложбе, Ниш 1983, 11, сл. 1; *Исти, Праисторија на тлу СР Србије*, 1973, 168.

¹⁵ Резултати са ископавања на Гадимљу код Липљана (Ј. Глишић) која располажу врло добром документацијом и богатим налазима сликане и графитиране керамике, пластике и сл., нису публиковани. Материјал се налази у Музеју Косова у Приштини. Захваљујем др Јовану Глишићу на могућности да се са њима упознам.

нози или посуда са две наспрамне дршке које иду у групу „кантарос“ пехара. Ови облици су у Македонији чести у енеолитском слоју тумбе Црнобуки и на налазишту код Шупљевца.¹⁶ Не мање значајне су технике и мотиви украшавања на посудама у оквиру Бубањ-Salcuța комплекса и енеолитских налазишта у Пелагонији. Поред плитких канелура које се налазе на зделама са унутра повијеним ободом, овде се може навести и украшавање глачањем, сликањем или графитним тракама. Ова специфична и доста распрострањена техника појављује се у рањом енеолиту као једна од основних стилских, културних и хронолошких одредница. Она се појављује нарочито често у Salcuța II-a с фази (подели по D. Bergiu), затим у Бубњу (Бубањ Ia по М. Гарашанину), на налазиштима у Бугарској која припадају Гумелница-Караново VI култури и на налазиштима у егејској Тракији, Македонији, Тесалији (Sitagroi, Dikili Tasch, Argissa Magula и др.). У Пелагонији се налази, мада ређе, на поменутим тумбама код Битоља (Црнобуки), затим на Бакарном гумну и другим налазиштима. За источну Србију карактеристично је да се сликана керамика, на пример, појављује у Злотској пећини док на суседном налазишту, Криводол типа, код Кривеља графитирана керамика у потпуности недостаје што би могло да буде и један од елемената за финија хронолошка разматрања.¹⁷ Сличан је однос између Црнобукија и Шупљевца. Сликана и графитирана керамика је доста честа на тумби Црнобуки а недостаје (сем неколико бело сликаних фрагмената) на Шупљевцу. Сличне податке можемо добити и посматрањем стратиграфије и садржаја културног слоја на Баларном гумну. У слојевима Ia-b, и II који би по, Б. Китановском, одговарали Црнобуки групи, налази се сликана и графитирана керамика, док она у слоју III недостаје.¹⁸ Наравно, преурањено је, пре публиковања материјала, у целини доносити дефинитивне закључке. Ипак, чини се, аналогно ситуацији у источној Србији и Олтенији, да се сликана и графитирана керамика појављује у фази пуног процвата Бубањ-Salcuța културе а да касније долази до осиромашења и њеног потпуног ишчезавања.

3. На везе између енеолитских насеља у Подунављу, источној Србији, Косову и Пелагонији упућују још и неки други елементи из круга керамичких налаза, од којих би овде посебно навели поклопце са равно засеченим теменом, затим тегове (прекладе) и облике антропоморфних фигурина. Код тегова су посебно значајни они издуженог облика који се на кра-

¹⁶ Д. Симоска—Б. Китаноски—Ј. Тодоровић, *Op cit.*, Т. X, 2, 3; М. Гарашанин—Д. Симоска, *Op. cit.*, Т. VI, 21.

¹⁷ Н. Тасић у: *Праисторија југословенских земаља*, III, Сарајево 1979, 97; Исти, Зборник Музеја рударства и металургије 2, Бор 1982, 27.

¹⁸ В. Китановски, *Bakarno gumno à Cepigovo près de Prilep, Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie*, Beograd 1971, 139—140.

јевима повијају нагоре и на којима се налазе хоризонталне рупе. Овакви тегови су на десетине нађени у једној јами крај огњишта у Salcuți (јама 4) коју D. Vergiu ставља у фазу III ове групе.¹⁹ Међутим, они су подједнако чести и у јамама које припадају нешто ранијем времену Salcuța II фази. На подручју Македоније ови тегови су познати са Скопског калеа и Шупљевца, где је посебно на овом другом налазишту један тег потпуно идентичан и по облику и по величини налазима из Salcuțe.²⁰

Најзад, нешто ћемо се дуже задржати на појави антропоморфне пластике на налазиштима Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса и у Пелагонији, који су од значаја за утврђивање одређених релативно-хронолошких релација између северних и јужних области овог културног комплекса. У основи је могуће по својим узорима издвојити три типа теракота: прву групу чине они које се развијају под јаким утицајем винчанске традиције, другу, које би могли да повежемо Gumelnita-Караново VI културним кругом и трећу, која би припадала самом крају енеолитског периода а повезује се са утицајима из Доњег Подунавља, Чернавода III и баденске културе. У прву групу спадају неки налази из источне Србије (Ковилово, Злотска пећина) и једна теракота из Шупљевца.²¹ Другу групу, чије узоре треба тражити источно, на налазиштима Gumelnita културе, чине налази из Кривеља, Гадимља и Црнобукија. Овде се разликују два типа теракота: први је стојећа фигура из Кривеља која је украшена на плутејима спиралом у техници канелуре, како се то врло често налази на пластици у Gumelnita-Караново VI култури, где се она јавља и у сликаној техници;²² други тип, посебно карактеристичних теракота, чине фигуре рабене у реалистичном стилу али са главом без назначеног лица, која се купасто завршава. Оне су често у полуседећем ставу.²³ У Гадимљу је нпр. Ј. Глишић нашао једну серију ових фигурина (на поду једне куће), врло блиских налазима из Црнобукија и једној потпуно очуваној седећој фигури из Прилепа која се погрешно, према Ј. Корошцу, ставља у Породин групу.²⁴ Аналогија за овај тип идола налазимо у већем броју на налазиштима у Бугарској, где би на овом месту посебно истакли „култни ансамбл“ из Овчарова.²⁵ Много је сложенији проблем трећег типа теракота

¹⁹ D. Vergiu, *Contributii...*, 237 и д. Fig. 76—79; Н. Тасић у: *Праисторија југословенских земаља III*, са. 3/16.

²⁰ М. Гарашанин—Д. Симоска, *Op. cit.*, 20.

²¹ *Праисторија југословенских земаља III*, Т. XIII, 2, 6, 8.

²² Н. Тасић, *Зборник Музеја рударства и металургије 2*, 1982, Т. III, 2: Т. IV, 1, 2.

²³ *Праисторија југословенских земаља III*, Т. XIII, 4; М. Garašanin, 39. *Bericht RGK*, 1958, 119 Abb. 24: *Taf.* 25/1.

²⁴ Ј. Корошец, *Гласник музејско-конзерваторског друштва НРМ 1*, 1954, са. 1; М. М. Garašanin, 39. *Bericht RGK*, 1958, 116 Abb. 24.

²⁵ Н. Тодорова, *Камено-медната епоха в Блгарија*, Софија 1986, 204 и д. Рис. 112 Таб. 122.

који илуструју пљоснате фигурине, са рупом за убацивање главе (Kopfflosidole). Оне се јављају на налазишту код Црнобукија и представљају, уз налазе из Maliga, најјужнију појаву у оквиру Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса.²⁶ У Подунављу идоли овог типа припадају нешто млађем времену, Чернавода III и раној фази баденске културе. За тумачење проблема настанка овог облика у енеолитској пластици посебно су значајни налази из Чернавode (Dealul Sofia) које D. Berciu заједно са осталим керамичким материјалом ставља у Чернавода културу.²⁷ Карактеристично је да са овог налазишта потичу два типа идола: један који стилски одговара групи полуседећих идола са стилизованом главом која се купасто завршава и припада сигурно Бубањ-Salcuța-Криводол и Gumelnita-Караново VI хоризонту. Са друге стране, у истој техници рађен је и један пљоснати идол без главе типа Kopfflossidole (са рупом за углављивање главе) који припада Чернавода III и раној баденској култури. По свој прилици, на овом налазишту имамо паралелну употребу оба типа теракота од којих ће ову другу прихватити носиоци баденске културе.²⁸ Налази Kopfflossidola из Црнобукија припадају најранијој фази, времену када се, како то уосталом показује и стратиграфија овог налазишта, паралелно израђују и полуседеће теракоте са купастом главом и теракоте са рупом за углављивање главе. У основи идејног концепта ова два типа теракота имају доста заједничког: напредно стављање, углављивање главе и моделовање главе без назнаке лица потичу из истог схватања о приказивању божанства које нема свој одређени лик, где се лице не представља, насупрот реалистичном моделовању осталог дела тела (пластичне груди, урезани троуглови, ингвиналне линије и сл.).

*

На наведеним примерима показано је да су између подунавских култура са једне и енеолитских култура Пелагоније са друге стране постојале чврсте комуникације. У време Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса велики део Македоније, укључујући и налазишта у Пелагонији, ове области припадају једном културном кругу. Међутим, ако бисмо желели да дамо тачнији релативно-хронолошки однос ових појава, унутар једног културног комплекса потребно је најпре утврдити њихове интерне фазе развоја а затим их упоређивати између себе. За

²⁶ M. Garašanin, 39. Bericht RGK, 1958, Taf. 25, 2; M. Гарашанин—Д. Симока, *Op. cit.*

²⁷ D. Berciu—S. Morintz—P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda, Materiale și cercetari arheologice VI*, 1959, 95 i d. Fig. 2/4; V. Dumitrescu, *New Statuette od Thessalian Type discovered at Gumelnita, Dacia IV*, 1960, 448, Fig. 2/7.

²⁸ N. Tasić, *Die Idole der Baden-Kultur in Vinča*, *Archaeologia Iugoslavica XX—XXI*, 1980—1981, 27 и д. Abb. 1—3.

источну Србију могле би да се прихвате следеће констатације:
 1. У источној Србији, долини Нишаве и на Косову нису откривена насеља са материјалом најраније фазе Salcuța културе, Salcuța I, по D. Vergiu. Из овога би се могао извући закључак да је бубањска група млађа од најстарије фазе Salcuța културе у Румунији.²⁹

2. Слојеви из Бубња и Злотске пећине са Salcuța материјалом одговарали би времену пуног развоја ове културе, периоду IIa-c а можда и III, поделе D. Vergiu-a.

3. На налазиштима јужно од Дунава, сем појединачних налаза, није откривен материјал који би припадао Salcuța IV хоризонту. Овде бисмо морали бити опрезни према издвајању ове фазе од стране D. Vergiu-a на румунским налазиштима. Наиме, овај слој у Salcuți је доста измешан са материјалом који не припада Salcuța већ пре Coțofeni култури. Поред тога, посебно су мађарски археолози изразили сумњу да би тзв. Scheibenhensckel хоризонт (Salcuța IVa) припадао овој култури. У новије време он се све јасније издваја као једна доста распрострањена појава на простору од Карпата до Алпа и Чехословачке на северу која је везана за Hunyadi-Вајска културу.³⁰ На овај начин бисмо елиминисали фазу IV Salcuța културе из њеног културноисторијског развоја. Она би стога у Румунији имала три развојне фазе а у источној Србији две, од којих је једна са графитираном керамиком (Бубањ, Злотска пећина) а друга, на којој овај материјал недостаје (Кривељ-Ковилово).

4. У Пелагонији се такође могу издвојити два хоризонта у оквиру Шуплевец-Бакарно гумно културе као дела великог Бубањ-Salcuța-Криводол комплекса. М. Гарашанин је то протумачио последицом „продирања индоевропских сточара од руских степа долином Дунава“ према југу. Он издваја два таква таласа у Пелагонији: први, који представља групу Шуплевец-Бакарно гумно (Maliq II Rakhtani) и други, који одговара времену Argemohogî групе (хоризонт Бубањ-Хум III, Езеро, Maliq III).³¹ Стратиграфија Бакарног гумна, Шуплевца и Црнобукија са једне стране и Хисара и Гадимља са друге, била би потврда постојања две фазе у развоју Шуплевец-Бакарно гумно културе. Црнобуки (стратум I, II), на пример, на основу обиља сликане и графитиране керамике, појаве плитких тањира са задебљалим ободом и на основу упоредне стратиграфије Црнобуки-Бакарно гумно, припадао би старијој, док би стратум III припадао млађој фази ове културе. Стратум IV, пак, излази из оквира еволуције ове културе и припада бронзаном добу. Шеплевец би,

²⁹ М. Гарашанин, *Праисторија на тлу СР Србије*, 190 и д. (табела на стр. 191).

³⁰ *Праисторија југословенских земаља III*, 129 и д.

³¹ М. Гарашанин, *Некои проблеми на македонската праисторија*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 1, Прилеп 1975, 12—13.

са друге стране, делом био паралелан са Црнобуки (стратум II) али и нешто млађи. На ово упућује пре свега ретка појава сликане и графитиране керамике а затим и појава већег броја елемената „степског порекла“ — Шнур керамика и камени скиптар. Посматрано на ширем простору, већина од ових степских елемената (Шнур, Анкер привесци, скиптар) припадали би времену краја Шуплевец-Бакарно гумно културе, односно комплексу Бубањ-Salcuța-Krivodol. То је време формирања Чернавода III, затим и Cotofeni културе у источним, а баденске културе у западним деловима карпатско-подунавске зоне. Налази у Грчкој би потврђивали да „степски елементи“ падају у време почетка бронзаног доба Тесалије и Македоније и могу се најраније ставити у Rakhmani I — Kritsana I хоризонт. На ово упућују налази из Dikili Tash-a, Argissa-Magule, Pevkakie, Agaia Mamas, Sitagroe итд.

У оквиру једног кратког резимеа издвојићемо три хоризонта у развоју енеолитских култура на простору од Карпата на северу до Тесалије и егејске Македоније на југу:

- I Salcuța IIa-c — Бубањ Ia (Злот) — Гадимље I (Хисар Ia) — Бакарно гумно I (Црнобуки I—II стратум) — Dikili Tash.
- II Salcuța III — Кривељ — Хисар Ib — Бакарно гумно II (Шуплевец, Црнобуки III) — Rakhmani I — Kritsana I.
- IV Чернавода III/Cotofeni I — Бубањ Ib — Хисар IIa — Црнобуки IV (Карамани III/IV) — Armenohori.

3. март 1990.

CONNECTIONS BETWEEN THE DANUBE BASIN AND PELAGONIA IN THE ENEOLITHIC PERIOD

The mutual connections between the Danube Basin and southern parts all the way to Pelagonia and the Aegean coast, have not always been the same in Prehistoric times. Sometimes they were stable, when cultures were composed of one cultural complex (e.g. the Neolithic painted ceramics — (Starcevo, Anzabegovo, Zelenikovo types), subsequently they were severed (the Vinca culture), only to reestablish unity in style and culture in the Eneolithic Period. This was particularly manifest when the "Eastern Balkan graphitized ceramics" flourished in the age of the Bujanj—Salcuta—Krivodol culture on the one hand, and Gumelnica—Kodza—dermen and Dikili Tash on the other. The topic of this paper exhibits interest only in the relations between the Bujanj—Salcuta group in the Danube Basin, Eastern Serbia, in Kosovo and Metohia, and the Pelagonian Eneolithic settlements. Moving southward, from the Romanian and Serbian Danube Basin, down the valley of the Nisava river through Kosovo and the ravines of Skoplje to Pelagonia, the following relatively chronological and culturally historical relations were obtained:

1. In Eastern Serbia, the valley of the Nisava and in Kosovo, settlements with materials dating from the earliest phase of the Salcuta culture, Salcuta I according to D. Berciu, were not discovered. One could

thus conclude that the Bubanj group is younger than the oldest phase of the Salcuta culture in Romania.

2. Layers from Bubanj and the Zlot cave with the Salcuta material would correspond to the time of the time of the culture's full development, the IIa-c, perhaps even the III, division by D. Berciu.

3. On sights south of the Danube, excepting individual finds, no material belonging to the Salcuta IV horizon was discovered. We should express reservation to the manner in which D. Berciu divided this phase on Romanian sights. Namely, this layer in Salcuta is considerably admixed with material that does not belong to the Salcuta but the Cotofeni culture. Aside to this, Hungarian archeologists doubt that the so-called Scheibenhenckel horizon (Salcuta IVa) belonged to this culture. In more recent times it appears more clearly as a considerably widespread phenomena on expanses stretching from the Carpathians to the Alps and Czechoslovakia to the north in connection with the Hunyadi—Vajska culture. We would thus eliminate the IV Salcuta culture phase from its cultural and historical development. It would then consist of three phases of development in Romania and two in Serbia, one of which is with the graphitic ceramics (Bubanj, Zlot cave) and the other where the material is missing (Krivelj—Kovilovo).

4. Two horizons can also be singled out in Pelagonia within the Suplevac—Bakarno threshing culture as part of the large Bubanj—Salcuta—Krivodol complex. M. Garasanin interpreted it as cosequential to the "penetration of Indo-European cattle-breeders from the Russian steppes along the Danube valley" southward. He singled out two such waves in Pelagonia: the first represented the Suplevac—Bakarno threshing (Maliq II, Rahkmani) and the other corresponds to the times of the Armenohori group (horizon Bubanj—Hum III, Ezero, Maliq III). The stratigraphy of the Bakarno threshing, Suplevac and Crnobukija on the one hand and Hisar and Godimlja on the other, would confirm the existence of two phases in the development of the Suplevac—Bakarno threshing culture. Crnobuki (strata I, II) for instance, based on the abundance of painted and graphitic ceramics, the appearance of dinner plates with thicker rims and according to a comparative stratigraphy of the Crnobuki—Bakarno threshing would belong to an older phase of this culture, whereas stratum III would belong to a younger one. Stratum IV, however, egresses the evolutive framework of this culture and belongs to the Bronze Age. Suplevac is, on the other, hand, partly parallel to Crnobuki (stratum II) but somewhat younger. A rare appearance of painted and graphitic ceramics leads to this conclusion, and the appearance of a larger number of elements of the "steppe origin" — Snur ceramics and the stone scepter. Observed on a wider area, most of these steppe elements (Snur, Anker charms, scepter) would belong to the end of the Suplevac—Bakarno threshing culture, i. e. the Bubanj—Salcuta—Krivodol complex. The Cernavoda III and subsequently the Cotofeni cultures in the eastern, and Baden cultures in the western parts of the Carpathian — Danube Basin zone were formed at the time. Finds in Greece would confirm that the "steppe elements" belong to the beginning of the Bronze Age of Thessaly and Macedonia and could be placed the earliest in Rahkmani I — Kritsana I horizon. Finds from Dikili Tash, Argissa-Magule, Pevkatie, Agaia Mamas, Sitagroe etc.

In the framework of a short summary we will set aside three horizons in the development of the Eneolithic cultures on the expanses stretching from the Carpathians on the north to Thessaly and Aegean Macedonia to the south:

1. Salcuta IIa-c — Bubanj Ia (Zlot) — Gadimlje I (Hisar Ia) — Bakarno threshing I (Crnobuki I—II stratum) — Dikili Tash
2. Salcuta III Krivelj — Hisar Ib — Bakarno threshing II (Suplevac, Crnobuki III) — Rachmani I — Kritsana I
3. Cernavoda III/Cotofeni I — Bubanj Ib Hisar IIa — Crnobuki IV (Karamani III/IV) — Armenohori